

УДК 94:316.64]:323.215(430)

DOI: 10.31651/2076-5908-2025-2-74-87

Сергій КОРНОВЕНКО

доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, директор Науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>
e-mail: s-kornovenko@ukr.net

Лариса КОРНОВЕНКО

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та методики навчання Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2587-6995>
e-mail: lkornovenko@gmail.com

ІНСТИТУЦІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРИ ПАМ'ЯТІ В НІМЕЧЧИНІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. *Мета дослідження* – розкрити, що в Німеччині національна система інституцій та інструментів культури пам'яті пройшла тернистий шлях еволюції. **Наукова новизна.** Це було зумовлено кількома посутніми чинниками. По-перше, півстолітнім роз'єднанням держави, що завершилося 3 жовтня 1990 р. По-друге, довготривалим процесом «подолання минулого» – спадщини Третього Райху. Результатом нелінійних трансформацій у сфері культури пам'яті Німеччини стали 1) багатосуб'єктність інституцій, що опікуються різними аспектами культури пам'яті, провідними з-поміж яких, наприклад, є Інститут та Фонд; 2) множинність інструментарію практичної реалізації культури пам'яті; 3) концепція культури пам'яті; 5) партисипативний підхід в обговоренні, реалізації та відповідальності культури пам'яті. **Висновки.** Окремі успішні німецькі практики можуть стати у нагоді для української стратегії та тактики реалізації політики пам'яті. На думку авторів статті, ними є такі: 1) культура пам'яті у Німеччині – спільна справа держави, громадянського суспільства, бізнесу. В Україні поки, на жаль, відсутній такий підхід, його перенесення в українські реалії сприятиме консолідації української політичної нації; 2) діяльність німецьких інституцій культури пам'яті підпорядкована меті – суспільний консенсус у ставленні до минулого, що є актуальним і для України; 3) німецькі інституції культури пам'яті свою діяльність ґрунтують на партисипативному підході, застосування якого є доцільним і в Україні в політиці національної пам'яті; 4) імплементувати німецьку практику фінансування культури пам'яті, наприклад шляхом надання податкових пільг зацікавленому бізнесу.

Ключові слова: культура пам'яті, політика пам'яті, Німеччина, Україна, Український інститут політики пам'яті, Інститут сучасної історії, Фонд «Пам'ять, Відповідальність і Майбутнє».

Serhii KORNOVENKO

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Archaeology and Special Branches of Historical Science, Director of the Research Institute of Peasantry and Agrarian History, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>
e-mail: s-kornovenko@ukr.net

Larysa KORNOVENKO

PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Slavic Philology, Foreign Literature and Teaching Methods, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2587-6995>
e-mail: lkornovenko@gmail.com

INSTITUTIONS AND INSTRUMENTS FOR IMPLEMENTING THE CULTURE OF REMEMBRANCE IN GERMANY: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Abstract. The purpose. The authors of the article reveal that Germany's national system of institutions and instruments of memory culture has undergone a thorny path of evolution. **The scientific novelty.** This was due to several significant factors. First, the half-century division of Germany, which ended on October 3, 1990. Second, the long process of «coming to terms with the past» — the legacy of the Third Reich. The result of these nonlinear transformations in the field of German memory culture was 1) the multi-subject nature of institutions dealing with various aspects of memory culture, the leading ones among which are, for example, the Foundation, Institute; 2) the multiplicity of tools for the practical implementation of memory culture; 3) the concept of memory culture; 5) a participatory approach to the discussion, implementation, and responsibility of memory culture. **Conclusions.** Certain successful German practices may be useful for Ukraine's strategy

and tactics for implementing memory policy. According to the authors of the article, these are: 1) memory culture in Germany is a joint effort of the state, civil society, and business. Unfortunately, such an approach is currently lacking in Ukraine, but its transfer to Ukrainian realities would contribute to the consolidation of the Ukrainian political nation; 2) the activities of German institutions of memory culture are subordinated to the goal of achieving social consensus on the past, which is also relevant for Ukraine; 3) German institutions of memory culture base their activities on a participatory approach, the application of which is also appropriate in Ukraine in the policy of national memory; 4) Implement the German practice of financing memory culture, for example by providing tax incentives to interested businesses.

Keywords: culture of memory, memory policy, Germany, Ukraine, Ukrainian Institute of Memory Policy, Institute of Contemporary History, Foundation «Memory, Responsibility and Future».

Постановка проблеми. Загальновизнаною у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі є теза про те, що багатограним феноменом індивідуальної та колективної/суспільної свідомості є історична/національна пам'ять. Ці дві категорії тісно взаємопов'язані, мають багато спільного, тому ми їх пишемо через «/», водночас вони не є ідентичними, а швидше схожими, що є предметом спеціального обговорення. Завдяки їй індивід стає особистістю, народ – нацією, країна – державою. Історична/національна пам'ять – потужний фактор консолідації спільноти, формування її ідентичності, самобутності, співіснування з іншими спільнотами. Цим її функціонал і характеристика як складного феномену не вичерпується. Окрім іншого, вона може бути героїчною, травматичною, конфліктногенною тощо.

Антиподом пам'яті загалом та історичної/національної зокрема є забуття. Його природа також не є лінійною, схематичною. Умовно можна виокремити штучне і природне забуття. Перше – коли «історію пишуть переможці», стираючи пам'ять у теперішніх і майбутніх поколінь про їхнє минуле. Друге – як захисна реакція спільноти на травму. Як говорить народна мудрість, наприклад, «забути як жажливий сон» чи «хто старе згадає, тому око геть».

Значущість історичної/національної пам'яті складно переоцінити. Водночас не просто віднайти оптимальні моделі інституцій, які б нею опікувалися та інструменти політики пам'яті, які б задовольняли потреби та інтереси громадян, громадянського суспільства, політичної нації, держави. Йдеться про розумний баланс у ставленні до минулого, яке не змінити, але з яким жити: своєрідний серединний шлях між крайнощами – надмірною пам'яттю і забуттям. Перша призводить до того, що спільнота циклиться на минулому, живе лише ним, втрачаючи відчуття реальності та не бачучи перспективи. Друга – спільнота втрачає власну ідентичність, перетворюючись на тих, хто нічого не пам'ятає, не пам'ятає себе у минулому, а відповідно втрачає зв'язок з набутою спадщиною, перетворюючись на «безбатьківців», які тимчасово проживають на тій чи іншій території. Очевидним варіантом, позбавленим крайнощів, може бути осмислене сприйняття минулого як майданчика, фундамента знань про минуле як платформи для успішного сьогодення і майбутнього спільноти.

Беручи до уваги викладене вище, вивчення питань, що стосуються інституцій та інструментів політики пам'яті, досвіду успішних європейських практик, наприклад ФРН, у цій сфері є актуальним. Особливої значущості ця проблематика для України набула в останні роки, зважаючи на євроінтеграційний курс держави та справедливую війну за свою самобутність, ідентичність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, дотичні до теми запропонованої авторами статті, відображені в українському та зарубіжному науковому дискурсі. Вони представлені напрацюваннями В. Бабки [1], В. В'ятровича [2], О. Волянчук [3], А. Киридон [8], І. Колесник [9], А. Кудряченка [10–11; 18; 21], Ю. Литвиновської [13], В. Огієнка [15], В. Опанащука [17], М. Петракова [19], В. Солдатенка [22], Г. Стародубець [23], С. Стельмаха [24], І. Юхновського [27], Н. Фрая [28], Дж. Кремера [58], А. Вайнке [60] та інших авторів.

У фокусі їхньої наукової уваги перебувають різні аспекти вітчизняного і німецького досвіду в сфері політики пам'яті в Україні та Німеччині, що стосуються Українського інституту національної пам'яті, теоретичних і практичних засад його діяльності; наукового забезпечення політики національної пам'яті; політики пам'яті в Україні упродовж 1990-х – першої чверті ХХІ ст.; еволюції культури пам'яті та ідентичності в Німеччині; німецького досвіду формування політики пам'яті крізь призму осмислення тоталітарної історії; політики пам'яті та повернення культурних цінностей як складової подолання тоталітарної спадщини у ФРН та інше.

Водночас, на думку авторів статті, поза належним вивченням опинилися питання, що стосуються інституцій та інструментів політики пам'яті у ФРН, аналіз цього досвіду з можливим запровадженням в українську аналогічну практику. Вибір німецького досвіду зумовлено такими чинниками: 1) Німеччина посідає провідні позиції в ЄС стосовно реалізації гуманітарної політики; 2) є лідером і задає тренд у науково-інноваційній та освітній сферах європейського співтовариства; 3) має позитивний і прикладний досвід подолання «тоталітарного минулого» – націонал-соціалістичного. Україна долає схоже «тоталітарне минуле» – комуністичне; 4) застосовує ефективні практики культури історичної пам'яті, спрямовані на консолідацію німецької політичної нації.

Мета статті – дослідити німецький досвід інституцій та інструментів культури пам'яті в контексті трансформацій, озвучених 5 серпня 2025 р. в інтерв'ю директором Українського інституту політики пам'яті О. Алфьоровим [16].

Виклад основного матеріалу. З-поміж німецьких інституцій, що опікуються різними питаннями культури пам'яті, провідними є Institut für Zeitgeschichte (Інститут сучасної історії, далі – Інститут, IfZ) та Stiftung «Erinnerung, Verantwortung und Zukunft» (Фонд «Пам'ять, Відповідальність і Майбутнє», далі – Фонд, EVZ).

Формування IfZ як позауніверситетської науково-дослідної установи, що науково вивчає нацистську диктатуру, збіглося у часі зі створенням ФРН і розпочалося у 1949 р. Вже 8 вересня 1950 р. було затверджено статут «Німецького інституту з історії націонал-соціалістичного часу». Своїм підписом документ затвердив федеральний міністр внутрішніх справ Густав Гайнеман. Ним визначалися ключові моменти в існуванні інституції: структура, функції, повноваження, напрями діяльності тощо. Зокрема, документом юридично визначалися і закріплювалися джерела фінансування: федеральний бюджет та бюджет землі Баварія. 11 вересня 1950 р. відбулося перше засідання опікунської та наукової ради під головуванням президента Федералі Теодора Гойса. Невдовзі, 8 листопада 1952 р., було затверджено і друкований орган IfZ – наукове періодичне видання «Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte» (VfZ) – «Щоквартальник з новітньої історії». Він спеціалізується на дослідженнях сучасної історії, зокрема періоду після 1918 р., з особливим акцентом на історію нацизму, Другої світової війни та післявоєнної Німеччини [56].

Реагуючи на виклики часу, на стан і перспективи реалізації політики пам'яті у ФРН, 17 травня 1952 р. опікунська рада та наукова рада ухвалили офіційну зміну назви Інституту. Його було перейменовано з «Німецького інституту з історії націонал-соціалістичного часу» на «Інститут новітньої історії» [56]. Зміна назви установи створила передумови для розширення тематичного спектру. Від тоді Інститут спеціалізувався і продовжує спеціалізуватися на дослідженні таких основних чотирьох напрямів: 1) диктатури XX століття; 2) демократії та їхнє історичне самоусвідомлення; 3) трансформації в недавній історії; 4) міжнародні та транснаціональні зв'язки [57].

У межах першого тематичного напрямку науковці Інституту досліджують XX ст. у контексті такої його особливості, як фундаментальна протилежність між демократією та диктатурою, починаючи від Першої світової війни. Ними виокремлені два діаметральні процеси, що посутньо вплинули на перебіг європейської та світової історії у XX ст. Перший – прискорений розвиток парламентської демократії в Європі, каталізатором якого стала Перша світова війна. Другий – поява авторитаризму як моделі управління та мобілізації людських і матеріальних ресурсів та першої диктатури нового, тоталітарного типу – більшовицького режиму в СРСР. Упродовж 1917–1989/1990 рр. в Європі, окрім демократії, існували найрізноманітніші диктаторські форми правління.

Відтак провідними підтемами першого тематичного напрямку досліджень Інституту є причини і поява диктатур, їх внутрішня структура та трансформації, відносини та взаємозв'язки, занепад, наслідки та оцінка, а також подібності та відмінності. Предметно і спеціально науковцями IfZ вивчається націонал-соціалістична диктатура, її історія та політика, а також історія суспільства під час нацистського правління. На додаток до досліджень нацизму, Інститут реалізує наукові проекти, що стосуються вивчення диктатури Б. Муссоліні в Італії та Й. Сталіна в СРСР.

Наприклад, дослідження сталінізму виходить за межі 1945 р. і охоплює другу диктатуру в Німеччині – комуністичний/соціалістичний режим у Східній Німеччині (НДР), встановлений під контролем СРСР після Другої світової війни. Історія радянської окупаційної зони/НДР не розглядається IfZ ізольовано, а досліджується як частина радянської території, так і в німецькому контексті, що є компонентом загальної німецької історії XX ст. Такий підхід дозволяє нерозривно досліджувати диктатури та їх види в історії Німеччини XX ст., усувати прогалини в дослідженнях центральних тем історії ФРН і НДР [5].

Проблематика першого тематичного напрямку відображена у результатах досліджень 12 актуальних наукових проектів:

1. Нацизм на екрані: ідеологія та повсякденне життя в німецькому кіно 1933–1945 [30];
2. «Чутки і розмови»: неформальна комунікація та інформація «знизу» в нацистській Європі (INFOCOM) [31];
3. Приватне життя і приватність у нацистській Німеччині [32];
4. Транспорт у Німеччині [33];
5. Маленьке місто та нацизм: нацистські організації у місті Міндельгайм [53];
6. Історія націонал-соціалізму в Кемптені [40];
7. Інгольштадт у період нацизму [52];
8. Націонал-соціалізм у Мекленбурзі [35];
9. Дитинство під час війни в окупованій Білорусі (1941–1944): досвід, пам'ять, наслідки [47];
10. Повсякденне життя окупантів у радянській зоні (1945–1949): документи та свідчення очевидців [44];

11. Серія «Диктатори ХХ століття» [54];

12. Документальна серія: «Переслідування та знищення європейських євреїв нацистською Німеччиною, 1933–1945» [51].

У межах другого тематичного напрямку працює робоча група «Демократія та гендер». Вона досліджує такі питання: 1) умови виникнення та процеси змін демократії в Європі; 2) інституційні структури, нормативні дискурси та соціальні практики, пов'язані з поняттям демократії; 3) мотиви та перспективи акторів, які пов'язували свої дії з демократією; 4) історичне самоусвідомлення, яке розвинули демократії, та наслідки, до яких це призвело.

Дослідницька програма робочої групи «Демократія та гендер» охоплює такі основні чотири напрями.

Перший – демократична держава та її інституції. Він зосереджений на німецькій історії, досліджуючи розриви, амбівалентності та антиномії розвитку демократичної держави та її інституцій між Веймарською та Боннською республіками. У центрі уваги – питання про вплив системних розривів 1918–1919, 1933 та 1945–1949 рр. на формування демократичних адміністративних практик у федеральних та земельних міністерствах. Предметне поле досліджень стосується таких аспектів, як самосвідомість, досвід і дії чиновників, ставлення державних інститутів до парламентської системи, а також безперервність і розриви між диктатурою і демократією в державних діях, самосприйняття державних інститутів, взаємодія між державою і громадянами.

Другий – демократії та їхній вплив на особистість – досліджує біографії та кар'єрні шляхи еліт крізь призму німецької історії ХХ ст. Науковці вивчають уявлення про власну біографію і про демократію, процеси адаптації та дистанціювання, провідні системи цінностей і норм та історичні легітимізаційні наративи, а також напруженість між публічною роллю та особистими переконаннями, системні практики дій та їх значення для самопозиціонування в демократії, а також реконструюють особисті мережі та їх вплив.

Третій – демократія та гендер – вивчає в міжнародній перспективі зв'язок між демократією та гендером у ХХ ст. Демократія базується на обіцянці громадянської та громадянської рівності. Це призводило до суперечок, коли рівність щодо категорії статі дійсно вимагалася. Принципи демократичного суспільства регулярно розбиваються об традиційні основи гендерного порядку. Ця конфліктогенність є центром досліджень цього напрямку.

Четвертий – культури демократії. Предметним полем дослідників цього тематичного напрямку є процеси культурного самоусвідомлення та нормування. Науковці, що працюють у ньому, з одного боку, зосереджені на постійному обговоренні того, що властиве, особливе, специфічне у демократії, вивчаючи їх у контексті процесів розмежування, привласнення та порівняння. З іншого – на діалектичному зв'язку стабільності та крихкості в демократії. У фокусі студій – емоції та політичні мови, а також політичні рухи та партії, які розглядаються як культурні, соціально вбудовані явища, зміни яких тісно пов'язані зі змінами в демократії [4]. Нові знання з окресленої проблематики здобуту під час реалізації шістнадцяти актуальних наукових проєктів [34]:

1. Журнал *Stern* та його історії: історичне підґрунтя, теми, діячі та трансформації у перші десятиліття Федеративної Республіки Німеччина;
2. Історія Федерального міністерства фінансів (1945–1990);
3. «Райхсбюргери» та «самоврядники» – сучасноісторичне дослідження конспірологічного ідеологічного руху з елементами праворадикалізму;
4. Демократія та гендер: конфлікти навколо суспільного устрою Німеччини у ХХ ст.;
5. Федеральний трудовий суд між тяглістю та новим початком після 1945 р.;
6. Федеральний конституційний суд після епохи націонал-соціалізму;
7. Культури адміністрації: міністерства внутрішніх справ Німеччини між тяглістю та залежністю від політичної системи, 1919–1975;
8. Процеси зради в Норвегії після Другої світової війни у гендерно-історичному контексті;
9. Політична біографія юриста-міжнародника Фрідріха Грімма (1888–1959);
10. Від Рейхсбанку до Бундесбанку: люди, покоління й ідеї між традицією, тяглістю та новим початком (1920–70-ті рр.);
11. Біографія Гільдегард Гамм-Брюхер;
12. Ганнелоре Мабрі та Баварський архів жіночого руху;
13. Федеральна канцелярія Німеччини. Демократія і нацистське минуле;
14. Демократична культура і нацистське минуле. Політика, кадри та вплив у Баварії (1945–1975);
15. Критичне онлайн-видання щоденників кардинала Міхаеля фон Фаульгабера (1911–1952);
16. Веймарська республіка: Німеччина між традицією, модерністю та націонал-соціалізмом.

Кластер «Трансформації в новітній історії» присвячений політико-соціально-економічному, соціально-культурному, постсоціалістичному та соціально-екологічному дослідженню цих тісно пов'язаних між собою трансформацій, започаткованих у 1970-х рр. У пріоритеті досліджень –

німецькі та європейські перспективи, але глобальні контексти завжди присутні. Центральною аналітичною категорією є багатогранне поняття «трансформації». Під ним розуміються культурні, соціальні, економічні та екологічні виміри.

Методологічною основою наукових студій цього напрямку є сприйняття новітньої історії, починаючи з 1970-х рр., як епохи прискорених глобальних та регіональних трансформацій. Останні були позначені стрімким технологічним розвитком, новими економічними невизначеностями та динамікою, що слідували за післявоєнним бумом, глибокими суспільними змінами, а також соціокультурними потрясіннями, наприклад, у ставленні до сексуальності (сексуальностей) або в екологічній свідомості.

Поява цього напрямку зумовлена і радикальними політичними змінами. Насамперед завершення «холодної війни» започаткувало не тільки перехід від соціалістичної планової економіки до капіталістичної, але й паралельно з цим – перехід від тоталітарних або авторитарних систем до демократичних, хоча в довгостроковій перспективі можна спостерігати частково суперечливі тенденції до формування «гібридних» демократично-авторитарних змішаних систем. Важливу роль у цьому відіграла інтенсифікація процесу інтеграції ЄС. Значних змін зазнала політична культура. Це було спричинено поширенням нових цифрових медіа та форм комунікації. Фундаментальні потрясіння часто приносили з собою більшу свободу, але також і зростання невпевненості та появу нових обмежень – трансформації, які в довгостроковій перспективі вплинули на політичну культуру, насамперед у Східній (Центральній) Європі, але також, у сенсі ко-трансформаційних ефектів, і на політичну культуру «старого Заходу» [25]. Зважаючи на актуальність цих викликів в Інституті й розпочалися їх дослідження. Результати відображено під час реалізації восьми наукових проєктів [50]:

1. Протистояння занепаду. Виклики деіндустріалізації в західних суспільствах з 1970-х рр.;
2. Соціальні наслідки змін у світі праці у другій половині XX століття;
3. Історія Тройганданштальт – установи з приватизації підприємств Східної Німеччини);
4. Історія сталого розвитку: дискурси та практики з 1970-х рр.;
5. Співпраця і конкуренція в науці;
6. Історія сексуальності в Німеччині, 1965–2000 рр.;
7. Міська автентичність: Спілка друзів старого міста та міське планування в Нюрнберзі;
8. «Ми багато досягли». Східнонімецькі профспілкові діячки в процесі об'єднання.

Четвертий дослідницький кластер «Міжнародні та транснаціональні відносини» охоплює дослідження міжнародних відносин у світі, що динамічно глобалізується. Особлива увага приділяється, по-перше, структурам мінливих держав, процесам інтеграції та дезінтеграції. По-друге, недержавним, колективним та індивідуальним акторам і мережам у політиці, економіці, науці та суспільстві, які стали важливими транснаціональними гравцями міжнародної системи. Досліджуються їхні концепції, стратегії та уявлення про порядок, а також горизонти їхнього сприйняття, досвіду та очікувань [14]. Нові знання з окресленої проблематики набуто під час реалізації восьми актуальних наукових проєктів [49]:

1. Мюнхен 1972: Напад на ізраїльську олімпійську команду – історія та пам'ять;
2. Перегони за «третій світ»? Допомога у розвитку та міжнародна солідарність у Східній і Західній Німеччині;
3. Німеччина і піднесення Китаю після Мао: сприйняття та політика;
4. Пошук зниклих безвісти: Служба розшуку Німецького Червоного Хреста між наслідками Другої світової війни та холодної війни;
5. Запах інших: Ольфакторна історія поділеної Німеччини;
6. Документи із зовнішньої політики Федеративної Республіки Німеччина;
7. Німеччина та Радянський Союз, 1933–1941: документи з російських і німецьких архівів;
8. Центр досліджень холодної війни в Берліні.

Таким чином, сучасний Інститут – науково-дослідна інституція, що спеціалізується на вивченні історії Німеччини XX–XXI ст. в європейському та глобальному контексті з особливим акцентом на історію нацизму, Другої світової війни та післявоєнної Німеччини [57]. Організаційно IfZ у першій чверті XXI ст. є публічною фундацією цивільного права. Він є членом спільноти Leibniz і фінансується федеральним урядом та урядами земель. У структурі Інституту – дослідницькі відділи в Мюнхені та Берліні, редакція документів у Міністерстві закордонних справ та документація Оберзальцберг.

У головному офісі в Мюнхені вчені досліджують період Веймарської республіки та націонал-соціалізму, а також нацистську диктатуру в її європейському вимірі. Іншим пріоритетним напрямом є післявоєнна історія Німеччини та основні тенденції розвитку Федеративної Республіки в європейському та глобальному контекстах. Важливими є також дослідження, що стосуються

політичних та соціальних змін в Німеччині та Європі впродовж 1970-х рр. – першої чверті ХХІ ст. [57].

У 2013 р. з ініціативи IfZ у Мюнхені створено міжнародний центр досліджень Голокосту (далі – Центр) [26]. Він організовує конференції та проводить такі форми інтенсивної колективної роботи, як навчання чи обмін досвідом, що поєднує елементи семінару, тренінгу й практикуму, реалізує власні дослідницькі та видавничі проєкти. Центр тісно пов'язаний з історичним факультетом Мюнхенського університету імені Людвіга-Максиміліана. Співробітники Центру викладають там курси з історії Голокосту.

Центр був створений як форум для міжнародних досліджень Голокосту з особливим акцентом на Східну Європу. Він надає стипендії запрошеним дослідникам з усього світу, забезпечуючи привабливу дослідницьку інфраструктуру. Спільна стипендіальна програма також реалізується у партнерстві з Меморіальним музеєм Голокосту в США (US Holocaust Memorial Museum). Мюнхенський осередок пропонує належні умови для досліджень завдяки розгалуженій інфраструктурі Інституту та його потужній дослідницькій мережі. Центр також бере участь у проєкті European Holocaust Research Infrastructure (Європейська дослідницька інфраструктура Голокосту, далі – EHRI), який фінансується ЄС і має на меті підтримку мережі дослідницьких і архівних ресурсів, пов'язаних з історією Голокосту. Через EHRI Центр співпрацює з 24 установами з різних країн Європи. Після початкового етапу фінансування Федеральним міністерством освіти і науки Німеччини, у 2017 р. Центр отримав сталу фінансову підтримку з федерального та земельного бюджетів. Відтоді він інтегрований як повноцінна частина Інституту та Лейбніц-Асоціації.

За дванадцять років існування Центром було реалізовано одинадцять масштабних проєктів, що стосуються різних аспектів Голокосту [29]:

1. Смерть громад – Друга світова війна та Голокост у Житомирі [48];
2. Усвідомлення катастрофи: єврейське лідерство в Румунії (1938–1948) [41];
3. Звіти дипломатів про переслідування євреїв і Голокост у Європі, 1939–1945 [37];
4. «На Схід»: коротке життя німецькомовних євреїв після депортації до окупованої Східної Європи [45];
5. Радикальне зло: суд над групою Einsatzgruppe в Ульмі 1958 р. й повторне відкриття Голокосту [42];
6. ФК Баварія Мюнхен 1929–1949: злет і занепад футбольного клубу в контексті розвитку німецького футболу [39];
7. Центри терору – канцелярії командирів поліції та служб безпеки (KdS) в рейхскомісаріаті Україна [36];
8. Політичний щоденник Альфреда Розенберга та початок Голокосту;
9. Енциклопедія гетто Лодзь/Ліцманштадт [38];
10. Візити до нацистських концтаборів у 1933–1945 рр. [46];
11. Рудольф Гьосс – практики, стосунки й приватне життя коменданта концентраційного табору [43].

Від другої половини 1990-х рр. у Берліні працює дослідницький відділ IfZ. Він спеціалізується на вивченні історії радянської окупаційної зони (SBZ), НДР, а також політичних та суспільних перетворень у новітній німецькій та європейській історії. Також в IfZ Берлін працює частина співробітників відділу досліджень нацизму та післявоєнного періоду. Зокрема, реалізовано проєкт з видання документів про переслідування та вбивства європейських євреїв (VEJ). Ще один відділ IfZ розташований безпосередньо в Міністерстві закордонних справ. Його завданням є опрацювання «Документів про зовнішню політику Федеративної Республіки Німеччини» (AAPD). Щороку Інститут видає новий коментований том з таємними документами про німецьку зовнішню політику.

Питаннями поширення набутих знань у суспільстві, їхньої імплементації в історичну та політичну освіту опікується документаційний центр Оберзальцберг біля Берхтесгадена – структурний підрозділ IfZ. На замовлення Вільної держави Баварія Інститут модерує там постійну виставку, яка поєднує історію місця другої резиденції Гітлера з висвітленням центральних аспектів нацистської диктатури. Програма документаційного центру також включає спеціальні виставки та інші освітньо-просвітницькі заходи, спрямовані на поширення знань у німецькому громадянському суспільстві [57].

Окрім того, IfZ – живий форум, ефективний майданчик для суспільного і міждержавного діалогу. Інститут зі своєю бібліотекою та архівом у Мюнхені пропонує висококласну наукову інфраструктуру і таким чином виконує важливу сервісну функцію для німецьких та міжнародних досліджень сучасної історії. Бібліотека та архів, які є центрами передачі знань, є відкритими для громадськості та задовольняють різноманітні запити на інформацію та консультації.

Завдяки численним конференціям, лекціям та презентаціям книг у всіх своїх філіях Інститут активізує науковий дискурс та забезпечує інтенсивний діалог між науковцями та зацікавленою громадськістю. Мережа і IfZ охоплює міжнародний науковий світ і постійно розширюється завдяки обміну з іноземними партнерськими установами. Особливий акцент Інститут робить на підтримку молодих науковців. Вона реалізується такими практиками, як спеціальні програми для аспірантів, а також викладацька діяльність науковців IfZ в університетах по всій території Німеччини [57].

Отже, беручи до уваги наведене вище, є достатньо підстав обґрунтовано стверджувати, що Інститут виконує декілька важливих функцій у сфері культури пам'яті ФРН. Перша – формування якісних сучасних знань. Друга – підготовка професійних дослідників. Третя – майданчик конструктивного як суспільного, так і міждержавного діалогу. Четверта – трансфер знань для суспільства. П'ята – важливий чинник у формуванні суспільного консенсусу стосовно історичного минулого Німеччини.

2 серпня 2000 р. Бундестагом було ухвалено Закон про заснування Фонду «Пам'ять, Відповідальність і Майбутнє» (Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft, далі – Фонд, EVZ). Документ набув чинності 12 серпня 2000 р. Створення Фонду, як зазначено у преамбулі документу, зумовлене усвідомленням засновників – Федеративна Республіка Німеччини та підприємства, що доєдналися до ініціативи держави – несправедливості, якої зазнали підневільні працівники за Третього Райху, та історичної відповідальності перед потерпілими. Аналогічну позицію обстоювали і парламентарі Бундестагу. Ухваленням Закону вони заявили про свою відданість політичній та моральній відповідальності перед жертвами націонал-соціалізму, про своє прагнення зберегти для прийдешніх поколінь пам'ять про безчинства, яких зазнали жертви націонал-соціалізму [6].

Створенню Фонду передувало укладання міждержавної німецько-американської угоди. Нею визначався принцип правової визначеності, що захищав німецькі кампанії від колективних позовів США. Документ відображав колективну згоду ФРН, США, шести інших держав та асоціацій жертв націонал-соціалізму стосовно створення Фонду – єдиного адресату для всіх позовів [55].

Заснування EVZ передбачало досягнення двоєдиної мети. З одного боку – матеріальна компенсація примусовим робітникам-жертвам націонал-соціалізму, що вижили. З іншого – формування та реалізація відповідної культури пам'яті, спрямованої на незабуття небезпеки тоталітарних систем і тиранії, що сприяє взаєморозумінню як в середині німецької політичної нації, так і між народами. Практикою реалізації першого складника визначалося надання через партнерські організації коштів для їх виплати колишнім підневільними робітникам, а також тим, хто потерпів від безчинства у роки націонал-соціалізму. Другий компонент реалізовувався за рахунок фінансової підтримки проєктів, спрямованих на взаєморозуміння між народами, на задоволення інтересів жертв націонал-соціалізму, хто вижив, на організацію молодіжних обмінів, на підтримку пам'яті про небезпеку тоталітарних систем і тиранії. В пам'ять про жертв націонал-соціалізму, що не вижили, EVZ брав на себе зобов'язання підтримувати проєкти, що стосувалися задоволення інтересів їхніх нащадків [6].

Наведені вище обставини створення Фонду, юридично зафіксоване визначення його місії є достатньою підставою для обґрунтованого судження про те, що його поява ознаменувала принциповий момент у культурі пам'яті Німеччини на початку XXI ст. Три основні Актори соціально-економічного та суспільно-політичного життя ФРН – держава, громадянське суспільство і бізнес – усвідомили і взяли на себе морально-політичну відповідальність за страждання примусових робітників за панування націонал-соціалізму. Окрім того, така позиція викликала схвалення світової спільноти. По суті, на нашу думку, спокутуючи за минуле націонал-соціалізму, Німеччина повернулася остаточно у лоно європейських демократій.

Як один із німецьких інститутів культури пам'яті, EVZ активно діє в Центральній і Східній Європі, Ізраїлі та Німеччині, трансформується відповідно до викликів, адекватно реагуючи на них. Завдяки своїй стратегічній переорієнтації Фонд позиціонує себе як діяльна та ефективна організація в світлі нових цивілізаційних викликів.

На початку третього десятиліття своєї діяльності Фонд зіткнувся з особливими деструктивними процесами, що безпосередньо стосуються його установчих цілей і виявляються з новою силою і в новій формі. З-поміж них такі: цілеспрямована історична та політична дезінформація; наростання людиноненавистницької агресії як в очній формі, так і в інтернет-просторі; скорочення фактичних історичних знань про історію націонал-соціалізму мають безпосереднє відношення до наших. Відповіддю EVZ на ці процеси стала розробка у 2020 р. і реалізація у наступні роки стратегії «Порядок денний на майбутнє: стратегічний прорив у третє десятиліття існування» [61]. Вона стала результатом діалогу, що тривав між членами Опікунської ради Фонду, 150 експертами, що представляли різноманітні напрями його діяльності, а також незалежного аналізу перспектив та очікувань різних зацікавлених сторін.

На підставі діалогу та консенсусу на початку третього десятиліття діяльності були сформульовані цінності та місія Фонду, відповідно до новопосталих викликів, EVZ засвідчив прихильність таким цінностям: 1) підтримка жертв націонал-соціалістичних переслідувань і зміцнення активності їхніх нащадків; 2) спільно з молоддю збереження живої пам'яті про долі переслідуваних; 3) організація сучасної освіти з метою критичного розгляду націонал-соціалізму та його наслідків; 4) виступає за забезпечення рівної гідності та рівних прав усіх людей, а також проти антисемітизму, антициганізму, расизму та всіх форм дискримінації; 5) забезпечує ефективну діяльність самоорганізацій і є стратегічним партнером та донором громадянського суспільства.

Окрім досягнення тематично-практичних цілей, стратегією Фонду передбачено виконання організаційних завдань. Зокрема, EVZ позиціонує себе як ефективну організацію, що виступає за різноманітність і проти дискримінації, орієнтовану на майбутнє, на цифровізацію, залучення стороннього фінансування.

Привертає увагу принцип, на якому ґрунтується діяльність Фонду – партнерський та партисипативний підхід. Характерними рисами останнього є такі: залучення зацікавлених сторін: держави, громадянського суспільства, бізнесу; взаємодія та співпраця: відкритий діалог, обмін думками, врахування різних точок зору; спільна відповідальність; прозорість і підзвітність; спільне навчання: обмін знаннями та досвідом, що призводить до спільного навчання [20].

Стратегічними пріоритетами EVZ є два напрями. Перший – «Освіта». Другий – «Дія». «Освіта» структурована у чотирі кластери: освіта – рушій майбутнього; освіта для живої пам'яті; освіта у культурних просторах; освіта у цифрових просторах. «Дія» структурована у три кластери: заходи на благо жертв націонал-соціалізму, які вижили; співпраця з самоорганізаціями; заходи проти структурного антисемітизму, антициганізму та расизму.

Кожний із кластерів напрямів має свою тематику, мету, цільову групу, регіон реалізації, партнерів і програми. Наприклад, перший кластер напрямку «Освіта» включає такі теми: міжнародне взаєморозуміння; міжнародний молодіжний обмін; участь молоді; побудова демократії; боротьба з антисемітизмом, антициганізмом і расизмом; рівноправна участь; транснаціональні проблеми майбутнього.

Його мета – розширення освітніх біографій: створення умов для сучасного транснаціонального проєктного навчання та набуття компетенцій критичного розгляду історичних наративів; популяризація маловідомих пам'ятних і навчальних місць в Європі для цілей історико-політичної освіти; створення мереж і підвищення професіоналізму учасників міжнародної діяльності в сфері молодіжної освіти в цільових країнах. Цільова група – молоді люди від 14 до 35 років, учасники міжнародного молодіжного обміну. Регіон реалізації – Німеччина, Центральна та Східна Європа, Європа, країни Східного партнерства. Партнери і програми – грантодавець Федеральне міністерство закордонних справ Німеччини для програм «МОЛОДЬ пам'ятає» та «Meet Up+», меморіальні комплекси, неурядові організації та урядові установи в Європі.

Перший кластер другого напрямку «Дія» включає такі теми: гідна старість тих, хто вижив, їхня участь у суспільному житті; добровільні зобов'язання; наслідки екстремальної травматизації; нащадки та внутрішньосімейна пам'ять; примирення та визнання переслідувань націонал-соціалізму; запобігання досвіду дискримінації та расизму.

Його мета – зробити все можливе, щоб жертви націонал-соціалізму, які вижили, почувалися психологічно, фізично і соціально стабільно, забезпечити їм гідну старість у безпечному життєвому середовищі; створити умови для їхньої участі в суспільному житті й захистити їх від самотності; привернути увагу до тих, хто вижив, до жертв та їх біографій, життєвих досягнень, їхнього сьогоденного внеску в суспільне; сприяти цілеспрямованому структуруванню і нарощуванню потенціалу організацій громадянського суспільства для подальшого задоволення мінливих потреб літніх людей; підтримувати соціальну активність нащадків.

Регіон реалізації – Центральна та Східна Європа, Ізраїль, Німеччина. Партнери – організації громадянського суспільства, включаючи безліч самоорганізацій євреїв, синти та рома, асоціації жертв націонал-соціалізму, урядові установи, неурядові та урядові партнери з фінансування проєктів, спонсори.

Початок широкомасштабної війни країни-агресора проти України 24 лютого 2022 р. вніс корективи у діяльність Фонду. Зокрема, EVZ ініціював нову програму фінансування ЄМістечко – місце для всіх в Україні, щоб протидіяти цим загрозам. Основна мета програми – підтримка українських культурних інституцій у їх трансформації на простори взаємодії та співіснування. Програма охоплює різні групи, зокрема і меншини (євреїв, ромів), осіб, які пережили переслідування з боку націонал-соціалістичного режиму, ветеранів, внутрішніх переміщених осіб та біженців, які повертаються додому.

Окрім того, Фонд активно працює над зміною російського наративу міфів, що тривалий час визначав суспільний і професійний дискурс у Німеччині. Для його подолання EVZ розроблено серію заходів, які дозволяють вивчати інші точки зору на українську історію, насамперед власне український погляд. За допомогою програми фінансування local.history Фонд на локальному та регіональному рівні підтримує історичні ініціативи в Центральній та Східній Європі, передусім в Україні [7].

9 березня 2022 р., у відповідь на російську агресію, кілька меморіальних місць, музеїв, асоціацій та історичних ініціатив з усієї Німеччини створили мережу для збору пожертв у Німеччині для допомоги особам, які пережили переслідування з боку націонал-соціалістичного режиму, а також їхнім рідним та близьким в Україні. Завдяки зібраним 822200 євро екстрену фінансову допомогу та предмети першої необхідності отримали 5838 постраждалих, а також 935 їхніх родичів. Зокрема, 183 особи, які пережили переслідування з боку націонал-соціалістичного режиму, отримують щомісячну спонсорську підтримку (станом на листопад 2024 р.). Ця мережева ініціатива, координована берлінською асоціацією «Kontakte-Kontakty» за фінансової підтримки EVZ, стала символом солідарності міжнародної спільноти з Україною [7].

Фонд є ініціатором багатомірного моніторингу пам'яті: Multidimensionaler Erinnerungsmonitor (далі – МЕМО: Багатовимірний монітор пам'яті) – щорічне репрезентативне дослідження культури пам'яті в Німеччині, яке аналізує, як різні групи населення сприймають і осмислюють нацистське минуле. Упродовж 2017–2022 рр. реалізовано п'ять таких науково-дослідницьких проєктів [59]. Він орієнтований на збір цінних емпіричних даних, що є підставою для осмислення і обговорення культури пам'яті у Німеччині, основою професійного і суспільного дискурсу. Результати МЕМО не претендують на те, щоб пояснити «культуру пам'яті» як особливе явище, вони лише представляють спектр питань і позицій у контексті культури пам'яті у Німеччині. В основі дослідження – концепція культури пам'яті, розроблена у серпні 2017 р. профільними експертами у цій сфері. Її методологічні складники: 1) що є об'єктом історичної пам'яті; 2) як, і в який спосіб/способи забезпечити пам'ять та критичний розгляд історії; 3) чому зберігається пам'ять або чому її потрібно зберігати; 4) які наслідки критичного розгляду минулого; 5) яке співвідношення між аспектами культури пам'яті, з одного боку, та актуальними соціально-політичними позиціями і соціально-демографічними даними з іншого.

Проєкт МЕМО V реалізовувався впродовж грудня 2021 – січня 2022 рр. і передбачав досягнення двох цілей. Перша – визначення тематичних напрямів, що є поки малознаними. Наприклад, таких, як питання пам'яті ромів, синті про тих, хто загинув від націонал-соціалізму; пам'ять про Другу світову в європейському контексті. Друга – додатково розглянути питання, що вже вивчалися у попередніх проєктах. У такий спосіб розробники, по-перше, мали можливість вивчити первинні тенденції у розвитку пам'яті, що зафіксовані у попередніх результатах; по-друге, отримали порівняльні дані з ключових питань культури пам'яті про період націонал-соціалізму.

Згідно з результатами дослідження багатовимірно досліджено ставлення німецької політичної нації до минулого, панорамно з'ясовано:

- 54 % респондентів цікавляться історією Німеччини і відкриті до історичної аргументації та історичних наративів. Отже, історико-політична освіта не охоплює все населення країни. Однак, оскільки ще одна третина респондентів (33 %) має подвійну точку зору («частково зацікавлений»), існує значний потенціал, який може бути розкритий при застосуванні відповідних підходів. Як досягти цієї мети ефективно – ось головне завдання майбутньої історико-політичної освіти;
- 54 % опитаних вважають, що історичний контекст націонал-соціалізму має ключове значення, а 25 % називають основними події, пов'язані з поділом або возз'єднанням Німеччини;
- історичний факт і пам'ять про нього не тотожні. Майбутні покоління непропорційно рідко згадують про своїх дідів і прадідів як про злочинців, сторонніх спостерігачів або вигодонабувачів злочинів, які здійснювали, підтримували або допускали безправ'я і переслідування людей в період націонал-соціалізму. З іншого боку, вони непропорційно часто пам'ятають про своїх предків як про жертв або їхніх помічників. Ця розбіжність пояснюється соціально-психологічними та психологічними ефектами. Для нащадків людей, які зазнали переслідувань, і жертв цей висновок є дуже болючим: у сімейних спогадах більшої частини суспільства пам'ять про злочини витісняється або спотворюється, незважаючи на всі зусилля, що вживаються у сфері культури пам'яті;
- відповідаючи на питання про те, як самі респонденти «поводилися б у той час», більшість із них заявили, що допомагали б потенційним жертвам націонал-соціалістичних переслідувань.

На перший погляд, це може здатися успіхом тих зусиль, які докладаються у сфері освіти. Однак до цієї відповіді слід ставитися скептично, адже отримані дані лише підтверджують, що люди охочіше ідентифікують себе з помічниками і жертвами, ніж зі злочинцями, сторонніми спостерігачами або вигодонабувачами злочинів. Якщо, як показали результати досліджень, пам'ять про злочинців, обставини злочинів і їх мотиви порівняно слабка, є всі підстави вважати, що ця самооцінка завищена і не витримала б перевірки реальністю. Для сфери політичної освіти це означає, що заяви про громадянську мужність як мету освіти нічого не значать, якщо вони не підкріплені серйозним критичним розглядом соціальної динаміки ігнорування факту злочинів або співучасті;

- виявлено дві протилежні усталені позиції та концепції: з одного боку, є люди, які обережно відповідають на питання про національну гордість, які зазвичай добре поінформовані про історичні контексти і виступають за культуру пам'яті з урахуванням точки зору жертв, критикують дискримінацію, теорії змови і прояви антисемітизму, а також заперечують можливість припинення дискусій. З іншого боку, є люди, які хочуть відчувати національну гордість і прагнуть поставити крапку в дискусіях про пам'ять, схильні вірити в конспірологічні наративи і ставлять під сумнів відповідальність злочинців. Крім того, є велика третя група, яка по-різному відповідає на питання досліджень з урахуванням цих критеріїв і не дотримується послідовної позиції;
 - критичний розгляд історії періоду націонал-соціалізму здійснюється через фільми (75 %), сім'ю/друзів (70 %), читання романів або документальної літератури (45 %), тексти/відео в інтернеті (45 %), а також відвідування меморіалів (27 %). З іншого боку, спеціальні цифрові підходи, такі як цифрові свідчення, комп'ютерні ігри або формати змішаного навчання, поки що представлені досить слабо (10 % або менше). Однак, згідно з очікуваннями, до них все частіше вдаються молоді респонденти;
 - трохи більше 50 % респондентів вважають свої знання «досить хорошими» або «дуже хорошими». Відповіді на питання про конкретні групи жертв націонал-соціалізму або про кількість підневільних працівників, яких примусили до праці в колишньому Третього Райху, істотно розходяться з фактами. Лише трохи менше половини респондентів знає, наприклад, про переслідування синти та рома в період націонал-соціалізму. Це підтверджує, що передача основних знань про націонал-соціалізм та його наслідки залишається важливим завданням у сфері освіти. Весь практичний досвід показує, що передача знань може бути успішною, тільки якщо вона включена в контекст партиципативних, творчих або художніх форм засвоєння, але в той же час сформульована як самостійна «освітня мета». Такий комбінований підхід надалі буде впроваджений у всіх програмах EVZ;
 - європейські виміри пам'яті німців меншою мірою асоціюються з націонал-соціалістичними злочинами під час Другої світової війни, а більшою мірою – з «класичними» військовими подіями. Франція (75 %) і Польща (60 %) найбільш яскраво асоціюються у респондентів з Другою світовою війною. У цьому контексті як державу-правонаступницю Радянського Союзу здебільшого згадують лише Росію (36 %). На момент проведення опитування (грудень 2021 – січень 2022 рр.) Україну (1 %) або Білорусь (0,1 %) респонденти практично не згадували. Це тим більше примітно, що територія обох цих країн була повністю окупована під час війни, проти їхнього цивільного населення у межах політики колонізації вчинялися геноцидальні злочини, а мільйони людей з них були змушені займатися примусовою працею в Німеччині. Ігнорування цих двох країн у німецькій культурі пам'яті потребує особливого пояснення та комплексного відображення [59].
- Також були визначені питання для подальшого вивчення. З-поміж них:
- пам'ять в Європі: чи існують аналогічні моделі в інших європейських країнах, і яке кількісне вираження вони мають, у чому відмінності між суспільствами «злочинців» і «жертв»? Для вивчення цього питання заплановано провести порівняння в європейському контексті. Чи можуть зусилля в сфері освіти певним чином змінити результати досліджень або ключове значення мають інші соціальні фактори? Яку роль у формуванні пам'яті відіграють політичні рухи або кампанії, соціальні кризи або вирішальні події, такі як війна в Україні? Які концепції необхідні, щоб пояснити динаміку культур пам'яті та стати основою для подальших кількісних або якісних досліджень;
 - подвійний досвід диктатури: зв'язки між пам'яттю про період націонал-соціалізму та другою німецькою диктатурою все ще не вивчені. Існуючий підхід розглядає пам'ять про розділення та возз'єднання Німеччини як певний контекст, але не як невід'ємну частину «культури пам'яті»

німців. Таким чином, він відображає ситуацію, за якої в Німеччині дві культури пам'яті співіснують, не переплітаючись одна з одною. У майбутньому він потребує застосування інтегративних підходів;

- (пост-)мігрантська культура пам'яті: чинна поки методика не дозволяє провести диференційований аналіз пам'яті людей з так званим міграційним минулим. Поняття міграційного минулого не має достатньої аналітичної гостроти. Більше того, воно є політично дискусійним. Аналітична категорія, яка використовується для його заміни, – «люди без сімейного біографічного зв'язку з періодом націонал-соціалізму» – лише частково задовольняє цілі дослідження. У подальших дослідженнях необхідно стандартизувати поняття, наприклад, такі як «багатоспрямована пам'ять», таким чином, щоб можна було аналізувати культуру пам'яті міграційного суспільства Німеччини у всьому різноманітті його перспектив і досвіду [59].

Зазначене вище дослідження та його результати стали підставою для розуміння німецькими фахівцями, наприклад А. Шаван, культури історичної пам'яті як процесу, а не готового продукту. На її думку, питання поколінь, походження та освіти визначають історичну пам'ять, а також дозволяють зрозуміти, що осмислення неправового режиму націонал-соціалізму – частина навчання впродовж життя. А. Ерль культуру історичної пам'яті визначив як «історично та культурно мінливі вияви колективної пам'яті». Відповідно, на переконання професора, навіть в однорідних культурах не існуватиме лише однієї спільноти з властивою лише їй історичною пам'яттю, оскільки культура історичної пам'яті – специфічний спосіб ставлення суспільства до минулого [12].

Сьогодні пам'ять про німецьку історію та відповідальність, що випливає з неї, є частиною основоположної парадигми державної політики Німеччини. Для її реалізації, для досягнення суспільного консенсусу в ставленні до минулого використовуються різноманітні інструменти, про які ми вже писали вище. Окрім того, популярними є й такі, як документальні кіно- та телефільми, меморіальні комплекси та пам'ятники жертвам трагічних подій; зустрічі з тими, хто пережив націонал-соціалістичні переслідування і роблять свій внесок у збереження пам'яті про епоху націонал-соціалізму та її жертв у колективній свідомості; проекти, спрямовані на рефлексію історії націонал-соціалізму та інші [12].

Висновки. Отже, узагальнивши викладене вище, є достатньо підстав констатувати, що у Німеччині національна система інституцій та інструментів культури пам'яті пройшла тернистий шлях еволюції. Це було зумовлено кількома присутніми чинниками. По-перше, півстолітнім роз'єднанням Німеччини, що завершилося 3 жовтня 1990 р. По-друге, довготривалим процесом «подолання минулого» – спадщини Третього Райху. Результатом нелінійних трансформацій у сфері культури пам'яті Німеччини стали: 1) чисельність інституцій, що опікуються різними аспектами культури пам'яті, провідними з-поміж яких, наприклад, є Інститут та Фонд; 2) множинність інструментарію практичної реалізації культури пам'яті; 3) концепція культури пам'яті; 5) партисипативний підхід в обговоренні, реалізації та відповідальності культури пам'яті.

Окремі успішні німецькі практики можуть стати у нагоді для української стратегії та тактики реалізації політики пам'яті. На думку авторів статті, ними є такі: 1) культура пам'яті у Німеччині – спільна справа держави, громадянського суспільства, бізнесу. В Україні поки, на жаль, відсутній такий підхід, його перенесення в українські реалії сприятиме консолідації української політичної нації; 2) діяльність німецьких інституцій культури пам'яті підпорядкована меті – суспільний консенсус у ставленні до минулого, що є актуальним і для України; 3) німецькі інституції культури пам'яті свою діяльність ґрунтують на партисипативному підході, застосування якого є доцільним і в Україні в політиці національної пам'яті; 4) імплементувати німецьку практику фінансування культури пам'яті, наприклад шляхом надання податкових пільг зацікавленому бізнесу.

Фінансування дослідження. Статтю написано відповідно до держбюджетної теми Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка «Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України (№ 0124U000787)».

Список літератури

1. Бабка В. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні: дис. ... канд. пол. наук; 23.00.03. Ніжин, 2016. 249 с.
2. В'ятрович В. Рік змін. *Дзеркало тижня*. 2015. 27 березня.
3. Волянчук О. Memory studies у категоріях: пошук канонічних моделей та міждисциплінарних новацій. *Національна та історична пам'ять*: зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 3. С. 118–128.
4. Демократії та їхнє історичне самоусвідомлення. URL: <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/demokratien-und-ihr-historisches-selbstverstaendnis>.
5. Диктатури у 20 столітті. URL: <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/diktaturen-im-20-jahrhundert>.

6. Закон про заснування Фонду «Пам'ять, Відповідальність і Майбутнє». URL: <https://www.stiftung-evz.de/wer-wir-sind/geschichte/gesetz>.
7. Збереження культурної спадщини України. URL: <https://www.stiftung-evz.de/themen/ukraine>.
8. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 pp.). *Україна-Європа-Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 15. С. 244–250.
9. Колесник І. Концепт «пам'ять» як аналітична структура: український вимір. *Національна та історична пам'ять*: зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 3. С. 171–181.
10. Кудряченко А. Проблема історичної пам'яті: європейський дискурс (1945–2020 pp.) (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 11 січня 2023 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 3. С. 60–71.
11. Кудряченко А. Становлення та розвиток політики «подолання минулого» в національній пам'яті ФРН. *Проблеми всесвітньої історії*. 2018. № 1. С. 96–121.
12. Культура (культури) історичної пам'яті: ставлення до минулого. URL: <https://www.stiftung-evz.de/themen/erinnerungskulturen>.
13. Литвиновська Ю. Етапи реалізації політики пам'яті в Україні (1991–2023 pp.). *Консенсус*. 2024. № 1. С. 92–104.
14. Міжнародні та транснаціональні відносини. URL: <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/internationale-und-transnationale-beziehungen>.
15. Огієнко В. Травматична подія, індивідуальна пам'ять про неї та особистий наратив: між травматичною подією і її репрезентацією. *Національна та історична пам'ять*: зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 3. С. 227–244.
16. Олександр Алфьоров: «Ми не можемо собі дозволити травмоване майбутнє». URL: <https://cutt.ly/crNlyxga>.
17. Опанащук П. Діяльність Українського інституту національної пам'яті як складова інституційного механізму реалізації державної політики пам'яті в Україні. *Економіка та держава. Серія: Державне управління*. 2021. № 1. С. 60–64.
18. Пам'ять про Другу світову війну: історичний дискурс європейських країн: монографія / за ред. А. Кудряченка. Київ: ІВІ НАНУ, 2023. 280 с.
19. Петраков М. Еволюція культури пам'яті та ідентичності в Німеччині: від національної до постнаціональної ідентичності. *Політикус*. 2024. № 3. С. 103–112.
20. Предметніше дивись: Кравчук Р. Партисипативний підхід що це таке: в демократії, стилі управління та педагогіці. URL: <https://nexpress.com.ua/statti/partysypatyvnyj-pidhid-shho-cze-take-v-demokratiyi-styli-upravlinnya-ta-pedagogiczi-4536.html>; Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. *Демократія: антологія* / упор.: О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2005. С. 254–262; Батюк Б., Батюк О. Партисипативний менеджмент як один з методів прийняття управлінських рішень. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій*. 2010. Т. 12, № 2. С. 3–7; Знаткова О. Фасилітація як партисипативна технологія в системі державного управління в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. № 2. С. 13–20.
21. Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945–2015 pp.): монографія / за ред. В. Солошенка. Київ: ІВІ НАНУ, 2021. 312 с.
22. Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення. *Вісник Національної академії наук України*. 2011. № 12. С. 52–63.
23. Стародубець Г. Німецький досвід формування політики пам'яті крізь призму осмислення тоталітарної історії. *Політика пам'яті: досвід Європи для України*. Запоріжжя, 2023. С. 169–172.
24. Стельмах С. «Минуле, яке минає»: націонал-соціалізм в політиці пам'яті ФРН та історичній політиці НДР. *Проблеми всесвітньої історії*. 2023. № 4. С. 7–26.
25. Трансформації в новітній історії. URL: <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/transformationen-in-der-neuesten-zeitgeschichte>.
26. Центр досліджень Голокосту. URL: https://www.ifz-muenchen.de/en/center-for-holocaust-studies?utm_source=chatgpt.com.
27. Юхновський І. Про ідеологію і політику Українського інституту національної пам'яті. *Дзеркало тижня*. 2007. 26 жовтня.
28. Frai N. 1945–1949: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*. 2010. Vol. 56, № 3. P. 410–422.
29. <https://www.ifz-muenchen.de/en/center-for-holocaust-studies/research-projects-at-the-center-for-holocaust-studies/project-overview>.
30. <https://www.ifz-muenchen.de/en/news/topics/feature-film-under-national-socialism>.
31. <https://www.ifz-muenchen.de/en/news/topics/man-hoert-man-spricht#c6784>.
32. <https://www.ifz-muenchen.de/en/news/topics/private-life-and-privacy-in-nazi-germany>.
33. <https://www.ifz-muenchen.de/en/news/topics/transportation-in-germany>.
34. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/democracies-and-their-historical-self-perceptions/project-overview-democracies>.
35. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/dictatorships-in-the-20th-century/project-overview-dictatorships/private-life/national-socialism-in-mecklenburg>.

36. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/centers-of-terror-the-offices-of-the-commanders-of-the-security-police-and-the-security-service-kds-in-the-reich-commissariat-ukraine>.
37. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/diplomats-reports-on-the-persecution-of-jews-and-the-holocaust-in-europe-1939-1945>.
38. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/encyclopedia-of-the-ghetto-lodz-litzmannstadt>.
39. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/fc-bayern-munich-1929-1949-the-rise-and-decline-of-a-football-club-within-the-context-of-the-development-of-german-football>.
40. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/history-of-national-socialism-in-kempten>.
41. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/making-sense-of-catastrophe-the-jewish-leadership-in-romania-1938-1948-working-title>.
42. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/radical-evil-the-1958-ulm-einsatzgruppe-trial-and-the-rediscovery-of-the-holocaust>.
43. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/rudolf-hoess-practices-relationships-and-private-life-of-a-concentration-camp-commandant>.
44. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/the-everyday-lives-of-occupiers-in-the-soviet-zone-documents-and-eyewitness-reports-1945-1949>.
45. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/to-the-east-the-short-life-of-german-speaking-jews-after-their-deportation-to-occupied-eastern-europe>.
46. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/visits-to-nazi-concentration-camps-between-1933-and-1945>.
47. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/war-childhoods-in-occupied-belarus-1941-1944-experiences-consequences-remembrances>.
48. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/ea/research/world-war-ii-and-the-making-of-the-soviet-jew>.
49. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/international-and-transnational-relations/project-overview-international-relations>.
50. <https://www.ifz-muenchen.de/en/research/transformations-in-most-recent-history/project-overview-transformations>.
51. <https://www.ifz-muenchen.de/en/the-edition-vej/the-edition-vej#c7655>.
52. <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/ea/forschung/geschichte-des-nationalsozialismus-in-kempten>.
53. <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/ea/forschung/kleinstadtgesellschaft-nationalsozialismus-und-ns-organisationen-mindelheim-im-ns-regime>.
54. <https://www.ifz-muenchen.de/publikationen/reihen/diktatoren-des-20-jahrhunderts>.
55. <https://www.stiftung-evz.de/wer-wir-sind/geschichte/gruendungsgeschichte>.
56. Institut für Zeitgeschichte. URL: <https://75jahre.ifz-muenchen.de/chronik>.
57. Institut für Zeitgeschichte. URL: <https://www.ifz-muenchen.de/das-institut/ueber-das-institut/unser-profil>.
58. Kramer J. The Politics of Memory: Looking for Germany in the New Germany. October 1, 1996. Random House. 293 p.
59. MEMO Studie 2022. URL: <https://www.stiftung-evz.de/was-wir-foerdern/memo-studie/#c3562>.
60. Weinke A. Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert. Wallstein, Göttingen, 2016. 372 s.
61. Zukunftsagenda: Strategischer Aufbruch. URL: <https://www.stiftung-evz.de/wer-wir-sind/stiftung/zukunftsagenda>.

References

1. Babka, V. (2016). Historical memory as a factor of political influence in independent Ukraine. Dissertation candidate of political sciences. Nizhyn [in Ukrainian].
2. Viatrovych, V. (2015). Year of changes. *Dzerkalo tyzhnya [Mirror of the Week]*. March 27 [in Ukrainian].
3. Volyanyuk, O. (2012). Memory studies in categories: search for canonical models and interdisciplinary innovations. *Natsionalna ta istorychna pamiat [National and historical memory]*, 3, 118–128 [in Ukrainian].
4. Democracies and their historical self-awareness. Retrieved from: <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/demokratien-und-ihr-historisches-selbstverstaendnis> [in Ukrainian].
5. Dictatorships in the 20th century. Retrieved from: <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/diktaturen-im-20-jahrhundert> [in Ukrainian].
6. Law on the Establishment of the Foundation “Memory, Responsibility and Future”. Retrieved from: <https://www.stiftung-evz.de/wer-wir-sind/geschichte/gesetz> [in Ukrainian].
7. Preservation of the Cultural Heritage of Ukraine. Retrieved from: <https://www.stiftung-evz.de/themen/ukraine> [in Ukrainian].
8. Kyrydon, A. (2015). The Politics of Memory in Ukraine (1991–2015). *Ukraina-Yevropa-Svit. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny [Ukraine-Europe-World. Series: History, International Relations]*, 15, 244–250 [in Ukrainian].
9. Kolesnyk, I. (2012). The Concept of “Memory” as an Analytical Structure: Ukrainian Dimension. *Natsionalna ta istorychna pamiat [National and historical memory]*, 3, 171–181 [in Ukrainian].
10. Kudryachenko, A. (2023). The problem of historical memory: European discourse (1945–2020) (based on materials from a report at a meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on January 11, 2023). *Visnyk*

- Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 3, 60–71 [in Ukrainian].
11. Kudryachenko, A. (2018). The formation and development of the policy of “overcoming the past” in the national memory of Germany. *Problemy vsesvitnoi istorii [Problems of world history]*, 1, 96–121 [in Ukrainian].
 12. Culture (cultures) of historical memory: attitude to the past. Retrieved from: <https://www.stiftung-evz.de/themen/erinnerungskulturen> [in Ukrainian].
 13. Lytvynovska, Yu. (2024). Stages of implementation of memory policy in Ukraine (1991–2023). *Consensus*, 1, 92–104 [in Ukrainian].
 14. International and transnational relations. Retrieved from: <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/internationale-und-transnationale-beziehungen> [in Ukrainian].
 15. Ogienko, V. (2012). Traumatic event, individual memory of it and personal narrative: between traumatic event and its representation. *Natsionalna ta istorychna pamiat [National and historical memory]*, 3, 227–244 [in Ukrainian].
 16. Oleksandr Alfiorov: “We cannot afford a traumatized future”. Retrieved from: <https://cutt.ly/crNlyxga> [in Ukrainian].
 17. Opanaschuk, P. (2021). The activities of the Ukrainian Institute of National Remembrance as a component of the institutional mechanism for implementing the state policy of memory in Ukraine. *Ekonomika ta derzhava. Seriya: Derzhavne upravlinnia [Economy and State. Series: State Administration]*, 1, 60–64 [in Ukrainian].
 18. Kudryachenko, F. (ed.) (2023). Memory of the Second World War: Historical Discourse of European Countries: Monograph. Kyiv [in Ukrainian].
 19. Petrakov, M. (2024). The Evolution of the Culture of Memory and Identity in Germany: From National to Postnational Identity. *Politicus*, 3, 103–112 [in Ukrainian].
 20. For more information: Kravchuk, R. Participatory Approach What Is It: In Democracy, Management Styles and Pedagogy. Retrieved from: <https://nexpress.com.ua/statti> [in Ukrainian]; Barber, B. (2005). Strong Democracy: Participatory Type Politics. *Democracy: anthology*. Kyiv [in Ukrainian]; Batiuk, B., Batiuk, O. Participatory management as one of the methods of making managerial decisions. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnologii [Scientific Bulletin of the Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology]*, 12/2, 3–7 [in Ukrainian]; Znatkova, O. (2018). Facilitation as a participatory technology in the system of public administration in Ukraine. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia [Current problems of public administration]*, 2, 13–20 [in Ukrainian].
 21. Soloshenko, V. (ed.) (2021). The problem of historical memory in the world-historical discourse (1945–2015). Kyiv [in Ukrainian].
 22. Soldatenko, V. (2011). Problems of the policy of national memory and the tasks of its scientific support. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 12, 52–63 [in Ukrainian].
 23. Starodubets, G. (2023). German experience in the formation of memory policy through the prism of understanding totalitarian history. *The politics of memory: the experience of Europe for Ukraine*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
 24. Stelmakh, S. (2023). “The past that passes”: National Socialism in the policy of memory of the Federal Republic of Germany and the historical policy of the GDR. *Problemy vsesvitnoi istorii [Problems of World History]*, 4, 7–26 [in Ukrainian].
 25. Transformations in modern history. Retrieved from: <https://www.ifz-muenchen.de/forschung/transformationen-in-der-neuesten-zeitgeschichte> [in Ukrainian].
 26. Holocaust Research Center. Retrieved from: https://www.ifz-muenchen.de/en/center-for-holocaust-studies?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
 27. Yukhnovsky, I. (2007). On the ideology and politics of the Ukrainian Institute of National Remembrance. *Dzerkalo tyzhnya [Mirror of the Week]*, October 26 [in Ukrainian].
 28. Frai, N. (2010). 1945–1949–1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*, 56/3, 410–422.
 29. Kramer, J. (1996). The Politics of Memory: Looking for Germany in the New Germany. Random House.
 30. Weinke, A. (2016). Violence, History, Justice. Transnational Debates on German State Crimes in the 20th Century. Wallstein, Göttingen [in German].

Надійшла до редакції / Received: 28.05.2025

Схвалено до друку / Accepted: 20.06.2025

